

Okkupasjonsmaktens kulturminner

– problemstillinger ved vern og bevaring

Byantikvaren i Oslo arbeider for tiden med to kulturminner fra annen verdenskrig som ikke er tradisjonelle krigsminner som tyskerbrakker eller kystfort, men spor etter tyskernes propagandavirksomhet og iscenesettelse av seg selv som krigsmakt og «herrefolk».

AV MATHILDE SPROVIN

De aktuelle sakene er Stortingsgaten 16, som blant annet rommet Deutsches Theater under krigsårene, og den tyske æreskirkegården på Ekeberg. Dette er kulturminner som stammer fra en mørk periode i landets historie. Vern og gjenoppbygging av disse reiser en rekke etiske problemstillinger.

Propagandateater

Teateret i Stortingsgaten 16 ble oppført i 1917-18 etter tegninger av arkitekt Henry Coll og huset en variert teater- og kinodrift frem til februar 1941 da lokalene ble ombygget og innredet til okkupasjonsmaktens teaterscene, Deutsches Theater.

Etableringen av Deutsches Theater var en forlengelse av den bevisste kultur- og propaganda- og nazifiseringspolitikken som ble gjennomført av Reichskommissar Josef Terboven, den øverste sivile, tyske sjef i Norge, i samråd med tyskernes propagandaminister Joseph Goebbels. Nordmennene skulle minnes gjennom tysk kultur, og Terboven så på dette som sitt viktigste politiske virkemiddel for å tilnærme seg sivilbefolkningen. Med hell! Allerede høsten 1940 ble det i Oslo arrangert tyske oppsetninger av Wagner, Mozart og Bach som trakk fulle hus. Markering av høsttakkefesten på universitetsplassen i begynnelsen av oktober 1940 rommet mange kulturelle innslag, i tillegg til Terbovens tale, og nordmennene strømmet til. Teateret hadde premiere med Franz Léhars Smilets land. Selvfølgelig kastet Terboven glans over begivenheten med sin tilstedeværelse. Det tyske teateret var virksomt helt til 1944, da teateret ble lagt ned og skuespillerne sendt til fronten.

Teatersalen i Stortingsgaten 16 ble ominnredet av tyskerne. Salen ble rikere dekorert, og det ble etablert egen losje for Josef Terboven på balkongen med inngang fra øvre lobby. Fra lobbyen førte en tofløyet dør inn til losjen. Det kan imidlertid være verdt å merke

Stortingsgaten 16, ombygget og innredet til okkupasjonsmaktens teaterscene, Deutsches Theater i 1941. Foto: Byantikvaren.

Teatersalen i Stortingsgaten 16 med Terbovens losje.

Teatersalen slik den ble pusset opp av tyskerne.

Detaljer fra interiøret:

T.v.: Trappeg-
lender i jugend
utforming,
Foto: Byantikva-
ren 2011.

Th.: Lampe i
foajeen.
Foto: Byantikva-
ren 2011.

seg at utsmykningen av teateret ikke besto av nazisymboler, men heller ga assosiasjoner til hyggelige småteatre i mellomkrigstiden. Dette kan være årsaken til at interiøret forble tilnærmet uendret selv om losjens direkte utgang til salen ble stengt av etter krigen. Selve rommet er imidlertid beholdt med tidstypiske vegger og tak kledd med trepaneler. Byantikvaren har nå ferdig utarbeidet fredningsforslag for teateret i Stortingsgaten 16. Terbovens losje er en viktig del av den historien som bevares med fredningen.

Æreskirkegården på Ekeberg

Æreskirkegården på Ekeberg ble anlagt av tyskerne og kunngjort 20. mai 1940. Utgangspunktet var de mange soldatene som falt i de første krigsdagene, blant annet ved senkningen av Blücher. Kommunen, ved kirkevergen, tilbød flere alternative plasseringer for den tyske kirkegården så som Huseby, Sogn og Grefsen. Tyskerne hadde imidlertid klare oppfatninger om hvor kirkegården skulle anlegges: «Det er ikke nødvendig å vise oss noen arealer, for vi skal ha Ekeberg. Vi tyskere skal ligge høyt og fritt» (Sitat fra tysk offiser gjengitt av representant for Kirkevergen). Æres-

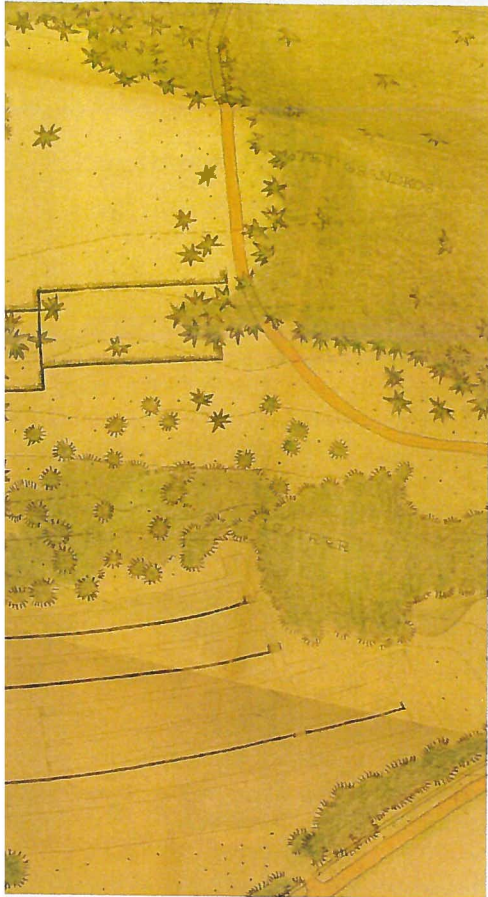
kirkegården ble anlagt med et monumentalt toløpet trappeanlegg med kirkegården anlagt i terrasser på begge sider og nedenfor trappeløpet. På toppen av trappa fantes et platå med kors og relieff med hakekorset og den tyske ørnen. Æreskirkegården ble benyttet til høytidelige gravferdsseremonier, ved markeringer av Det tredje rikets merkedager, og den dannet en ærbødig ramme rundt celebre gjester. Blant annet dekket *Aftenposten* begivenheten da Josef Goebbels (*Aftenposten* 28. november 1940) og Reinhard Heydrich, offiser i SS og sjef for RSHA, (*Aftenposten* 8. september 1941), gjennomførte kransenedleggelse på Ekeberg.

Etter krigen kom det snart krav om at æreskirkegården måtte fjernes. Kirkegården beslagla friluft- og parkområde fra byens borgere. Tyske soldater fortsatte å pleie gravene også etter kapitulasjonen, noe som skapte stor irritasjon og sterke følelser. Sommeren 1945 ble venstre trappeløp sprengt i lufta av norske gutter som en protest mot det storslagne monumentet over tyske soldater. En artikkel i *Dagbladet* 11. mai 1946 er et godt tidsvitne på stemningen på Ekeberg. I artikkelen ble det skissert flere forslag til løsning for å

bli kvitt æreskirkegården «Det er et folkekrav å få kirkegården bort.

I 1950 kjøpte Oslo kommune Arveset og Grav gård og etablerte Alfaset gravlund. I 1952 ble det vedtatt at den tyske æreskirkegården skulle flyttes dit. Kommunen gikk effektivt til verks med gravmaskiner, og høsten 1952 grov de opp falne tyske soldater. Det hele ble utført på kvelds- og nattetider, trolig fordi de fleste av likene ikke var gått i forråtnelse. Terrasserene ble deretter fjernet og det monumentale trappeanlegget overlatt til naturens hevd. Naturen har gjort jobben godt med røtter som har vokst inn i trappetrinnene og vegetasjon som dekker over. Fortsatt er trappene synlig, men som et tilgrodd anlegg som man som turgår kanskje stusser litt over, men lite vitner om de seremonier og høytidelige begravelser som her fant sted for soldater som falt på fremmed jord.

Arealene for kirkegården faller i hovedsak inn under planområdet for Ekeberg Skulptur- og kulturminnepark. Som ledd i planprosessen ble kirkegården, kirkegårds-muren og rester etter trappeanlegget regulert til hensynssone kulturmiljø. I det videre arbeidet har Byantikvaren anbefalt en oppgrade-

Tysk gravfølge på æreskirkegården på Ekeberg i Oslo. Datering 1943-44. Foto: Anders Beer Wilse/Norsk Folkemuseum.

◀ Plan over tyskernes æreskirkegård på Ekeberg

ring og tilbakeføring av det monumentale trappeanlegget.

Tyske krigsminner i Norge

Rundt om i landet er det bevart fort, tyskerbrakker og mange andre spor etter den tyske virksomheten. Lokaliteter der okkupasjonsmakten henrettet sine krigsfanger eller hus og hytter som var utsatt for sabotasje, eller slag og trefninger mellom hjemmefronten og tyske soldater, er behørig markert. Det er imidlertid få spor bevart etter okkupasjonsmaktens propagandavirksomhet i Norge slik det tyske teateret og æreskirkegården er eksempler på. Dette er krigsminner det er knyttet sterke følelser til og der de fleste sporene effektivt ble fjernet i etterkrigsårene. Det gjelder for eksempel æreskirkegården i Trondheim som helt ble utslettet. Like fullt var dette et viktig satsingsområde for tyskerne og viktige spor for å forstå de mange fasettene ved den tyske okkupasjon. Et utvalg av disse krigsminnene bør derfor sikres et formelt vern. Dette er imidlertid upløyd mark i norsk sammenheng og flere problemstillinger gjør seg gjeldende.

Krigen ligger nært i tid, og fortsatt er det mange som husker de overgrep som foregikk

i okkupasjonsmaktens regi. Ved å markere dette som kulturminner beveger man seg samtidig inn i et følelsesladet landskap der faren for å støte enkelte i vår foreldre- og besteforeldregenerasjon er høyst tilstedeværende.

Til tross for nazismens nederlag og etterkrigstidens rettsoppgjør er imidlertid ikke ideologien død. Nynazistiske grupperinger har de siste tiår etablert seg over store deler av Europa, med vekslende hell. Miljøet er marginalt, men også i Norge blomstrer nynazismen opp med jevne mellomrom. Norske nynazister har holdt markeringer både på Quislings grav i Skien og på den tysk kirkegården på Alfaset. Til tross for at det ikke er planer om verken å tilbakeføre svastikaen eller den tyske ørn på Ekeberg, kan en opparbeidelse av trappeanlegget skape et sted for slike markeringer i fremtiden.

Veien videre

Kulturminnevernet har som oppgave å ligge et skritt foran i vurderingen av hva som er viktige historiske elementer som bør bevares for ettertiden. Samtidig ser vi at til tross for dette beveger vi oss for sakte. Fram til nå har

1800-tallets og tidlig 1900-tallets bebyggelse vært vårt hovedområde. Nå er det mellomkrigstidens og krigens kulturminner som står på agendaen. Okkupantens historie er imidlertid så effektivt fjernet at her må det ageres raskt skal noe bevares. Til tross for de etiske problemstillinger knyttet til vern av disse krigsminnene bør kulturminnevernet våge å bevare, frede, regulere og delvis tilbakeføre. Bare på den måten vil vår fortelling om 2. verdenskrig utdypes og komplementeres, og vi kan gi et større bilde av disse sentrale krigsårene til våre fremtidige generasjoner. ■